

УДК 94(477.74-21):374.7”1917/1919”

Тарас Вінцовський (м. Одеса)

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова,
E-mail: taras.ist@gmail.com
ORCID: [https://orcid.org/ 0000-0003-3807-5502](https://orcid.org/0000-0003-3807-5502)

Курси українознавства в Одесі у 1917–1919 роках: ідеї, кадри, результати

У статті досліджуються особливості перепідготовки педагогічних кадрів для початкової та середньої школи в умовах розгортання Української революції 1917-1921 років. На основі аналізу наукових праць, архівних документів та періодичної преси автор дійшов висновків про пильну увагу урядів УНР та Української Держави, місцевої адміністрації до означеної проблеми. Однією з особливостей організації курсів українознавства стала підтримка такої ідеї з боку значної частини вчителів, котрі взяли активну участь у навчальному процесі, до якого залучалися провідні університетські кадри та громадсько-політичні діячі з профільною освітою. У 1918 р. курси українізації поширювалися й на інші категорії суспільства, що засвідчило необхідність оволодіння українською мовою задля влаштування на роботу в державних структурах.

Ключові слова: Українська революція, курси українознавства, УНР, Одеса, Українська Держава, початкова школа, середня школа, В. Чехівський, М. Слабченко, В. Мурський, Б. Комаров.

Taras Vintskovs'kyi (Odesa)

doctor of historical sciences, associate professor,
professor of The Chair History of Ukraine
of the Odesa I. I. Mechnikov National University.
E-mail: taras.ist@gmail.com
ORCID: [https://orcid.org/ 0000-0003-3807-5502](https://orcid.org/0000-0003-3807-5502)

Classes of ukrainian studies in Odesa in 1917–1919: ideas, personnel, results

The article is devoted to the preparation, realization and results of the courses of Ukrainian Studies in Odesa during 1917-1919, that is, the period of the Ukrainian Revolution. To achieve the goal, the following research objectives are solved: the sources, which reflects these processes were found, the political and ideological and legal basis for retraining of educators during the Tsentralna Rada and Hetmanate were analyzed, personal participation of teachers and scientists in the organization of courses were established, the reflections of teachers on the proposals put forward were clarified, the total number of participants, material and technical support of lecturers and listeners were highlighted.

Descriptive and quantitative methods were used for writing a research paper. In particular, due to the historical and genetic method, peculiarities of the system of retraining of teaching staff from the origin of the idea of the progress of the national school to the implementation of the Ukrainian language into the learning projects among officials of various ranks are revealed. The problem and chronological method contributed to the discovery of changes in the organization of courses of Ukrainian Studies in the appointed period of time, and the comparative method gave an opportunity to find out the dynamics of innovations. The biographical method was useful in capturing information about the quality of the subject research.

Quantitative methods enabled to receive the digital information that contributed to the dynamic analysis of research objects.

The existing source base allows us to reconstruct the preparation and realization of Ukrainian Studies courses in Odesa during 1917-1919, and the main information medium is the reporting documents and reports in the periodical process, which regularly informs readers about the specified issues. This applies both Ukrainian and Russian newspapers in Odesa, which closely followed the preparations for the transition of school education to the Ukrainian language of teaching.

The purpose of this type of training was the retraining of teachers for the gradual transformation of the school into a national one, or the opening of new institutions, or the transformation of existing ones, as there was a deep conviction in the Ukrainian political environment of the important role of the school in society. Odesa, as one of the main scientific and educational centers of Ukraine, became the basic training camp for teachers in the southern region, and local activists, united around the Odesa Teachers' Union, began to implement of certain tasks already in the summer of 1917 as they sought to train teachers by the beginning of 1917/1918.

Over the years from 1917 to 1919 in Odesa there were a number of similar courses that had both governmental and non-governmental character, in other word, they were initiated by local organizations and professional institutions, apparently sometimes with a desire to obtain financial benefits. The most large-scale training was the summer of 1918, which involved the Kyiv and Odesa professors, most professional educators in Odesa. During their re-training, teachers of all types of schools were trained, and their total number is estimated at a rate of at least 800 people. The proposed figure is very conventional and is not yet subject to more accurate verification.

Personnel potential of course organizers and lecturers was formed at the expense of experienced teachers and public figures, among whom it is worth first of all to allocate V. Chekhivs'kyi, M. Slabchenko, P. Klepats'kyi, M. Hordievs'kyi, B. Komarov, V. Murs'kyi, K. Ivashchenko and others. Their initiative was positive in that part of the educational environment, which supported the policy of Ukrainian governments in the direction of school reform, therefore, for the most part, they carefully followed the curriculum.

Based on the analysis of archival documents and periodical press, the author came to the conclusion of close attention of the UNR governments and the Ukrainian State, local governments to the indicated problem. One of the main features of the Ukrainian Studies courses' organization was the concept supporting be the majority of teachers who participated actively in the initial process, which was joined by Providence University personnel and political figures with specialized education. In 1918 the Ukrainian Studies courses were spread to the other society ranks which confirmed the necessity of learning Ukrainian language for employment in stare structures.

Key words: *Ukrainian Revolution, classes of Ukrainian studies, UNR, Odesa, Ukrainian State, primary school, secondary school, V. Chekhivs'kyi, M. Slabchenko, V. Murs'kyi, B. Komarov.*

Поступ Української революції 1917-1921 рр. у першу чергу пов'язаний з формуванням національної держави, але революційна парадигма орієнтувала соціум й на вирішення супутніх завдань, без яких існування такої суспільної організації було б малоймовірним. Одним з таких викликів стала дерусифікація освітнього простору, яка у тогочасних реаліях йменувалася «українізацією». Така термінологія використовувалася представниками практично усіх політичних таборів, а згодом увійшла й у наукову лексику, зокрема чернігівський історик А. Боровик зазначав, що початковий етап «українізації» школи став

вагомим елементом цілісної картини революції¹. Його тезу щодо постави української школи в епоху революції підтримує й полтавська дослідниця І. Передерій, яка слушно зауважила, що питання україномовної школи стояло на порядку денному ще до революції. Потребу української школи обґрунтовував у 1915 р. сільськогосподарський крайовий з'їзд в Одесі, активно виступала за запровадження української мови в навчання частина вчителів, у тому числі на Херсонщині, хоча загалом рух за українську школу до 1917 р. не мав масового характеру, це була справа окремих інтелігентів².

¹ Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.). – Чернігів : КП видавництво «Чернігівські обереги», 2008. С. 6.

² Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект. – Полтава : вид-во ПолтНТУ, 2009. С. 20-22.

Апеляція до Одеси була не випадковою, адже у найбільшому місті Північного Причорномор'я існувала дієва українська громада, яка послідовно відстоювала власні інтереси до падіння царату, а з початком 1917 р. активно включилася у революційні процеси. З-поміж лідерів українських організацій і партійних осередків міста знаходимо імена педагогів В. Чехівського, Л. Ковальчука, М. Слабченка, В. Мурського, П. Клепацького, А. Рошаківського та інших осіб, які не лише не могли залишитися осторонь реформування системи освіти, але й самі ставили питання, котрі необхідно було вирішувати задля позиціонування нової школи в Українській державі. Важливу роль в окреслених процесах відігравали кадровий дефіцит, нестача підручників, подекуди відсутність спеціальної термінології тощо. Відтак поставала потреба термінового вирішення вказаних проблем, а одним зі шляхів втілення в життя ідеї переведення школи на національні рейки стала організація курсів українознавства. Одеса стала одним з важливих елементів боротьби за педагогічні кадри позаяк надійно утримувала імідж головного науково-освітнього центру півдня України.

Таким чином, у пропонованій статті ставимо за мету дослідити підготовку, проведення та результати курсів українознавства в «південній перлині» протягом часу їх проведення. Задля досягнення поставленої мети маємо вирішити наступні завдання: виявити джерела, у яких відбиті згадані процеси, проаналізувати політико-ідеологічну та правову базу перекваліфікації освітян у період Центральної Ради та гетьманату, встановити персональну участь педагогів і науковців в організації курсів, з'ясувати рефлексії учителів на висунені пропозиції,

висвітлити загальне число учасників навчань, матеріально-технічне забезпечення лекторів й слухачів.

У згаданій вище монографії І. Передерій висловила слушну думку, що з початком революції 1917 р. українське суспільство підняло шкільну проблему до рівня однієї з найпріоритетніших (*хоча на нашу думку не першочергову – Т. В.*), про що свідчить той факт, що сюжети, пов'язані з перебудовою системи освіти обговорювалися практично на всіх з'їздах, маніфестаціях, конференціях, зборах³. Додамо, що освітні реформи стали предметом наукових студій для значної частини істориків, у тому числі на рівні дисертацій⁴. Тезу І. Передерій підтверджує текст звернення, прийнятого одеськими студентами й курсистками вже наступного дня після падіння Російської імперії. Апелюючи до члена виконавчого комітету Петроградської ради робітничих депутатів М. Чхеїдзе та міністра юстиції О. Керенського одеська молодь повідомляла, що на своєму зібранні 16 (3) березня 1917 р. вона не лише підтримала боротьбу за народні ідеали, насамперед встановлення автономії України, але й вимагала «запровадження української мови у всіх наших нижчих, середніх і вищих школах; відкриття українських університетів й запровадження дисциплін з українознавства в університетах російських»⁵.

Втім ставлення різноманітних політичних сил щодо проектів, спрямованих на дерусифікацію навчання, мало неоднозначну оцінку. Вона визначалася загальним ставленням до перспектив існування Української республіки, тому коли йшлося про рефлексії «неукраїнського» політичного табору, який у цілому був строка-тим, то його представники здебільшого вважали

³ *Передерій І.Г.* Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект. – Полтава : вид-во ПолтНТУ, 2009. С. 23.

⁴ *Агафонова Н.В.* Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України»; Одеськ. дер. ун-т. Одеса, 1998. 18 с.; *Маньківська Т.О.* Українізація шкіл і вчительство на Слобожанщині у 1917-1918 роках // Наука. Релігія. Суспільство. 2012. №4. С. 41-45; *Пахоменков Ю.Г.* Український освітній процес у 1917-1918 рр. на Подніпров'ї (до історії першої українізації) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1635/27.pdf?sequence=1> (27.09.2017); *Музичко О.* Південна вісь Соборності: націєтворчі процеси в Українському Причорномор'ї (кінець XIX – перша половина XX ст.). Одеса : ВМВ, 2015. С. 156-161; *Матвієнко Н.* Освітня політика українських урядів в революційні часи (1917-1920 рр.): новітня історіографія // Етнічна історія народів Європи. К., 2013. Вип. 39. С. 145-148.

⁵ Одесские новости. 1917. 6 марта.

такі дії щонайменше передчасними, а часто й шкідливими⁶. Натомість у стінах Центральної Ради, Генерального секретаріату, навчальних закладів, різноманітних громадських інституцій та в комітетах політичних партій активно обговорювалася необхідність створення мережі українських шкіл (нижчої початкової, вищої початкової й середньої) або шляхом створення нових, або переоблаштуванням вже існуючих, заснування українознавчих кафедр в університетах, запровадження у навчальний процес відповідних дисциплін (історія України, географія України, українська мова, українська література тощо), написання підручників, котрі б забезпечували викладання зазначених предметів та інших курсів, підготовка педагогічних кадрів, розробка наукової термінології, універсального правопису тощо.

Ці та інші питання обговорювалися у ході роботи I-го Всеукраїнського учительського з'їзду, що відбувся 18-19 (5-6) квітня 1917 р. в Києві. Його делегати визнали нагальними вищевказані завдання, реалізувати які мало Товариство шкільної освіти (ТШО, голова І. Стешенко). У квітні також була заснована Всеукраїнська учительська спілка (голова С. Русова), а в травні шкільна комісія при Центральній Раді звернулася до вчителів-українців з закликом закладати професійні спілки⁷.

Навесні 1917 р. ТШО виступило ініціатором проведення спеціальних курсів підготовки вчителів до викладання в новій школі, яка мала запрацювати вже з 1 вересня 1917 р. Вони мали бути організовані в усіх великих і малих містах України. Спочатку, в травні 1917 р., було проведено інструкторські курси, що готували спеціальних лекторів для курсів перекваліфікації українського вчителівства. Для 75 слухачів лекції читали професори М. Грушевський і О. Грушевський, Ф. Сушицький, С. Русова, В. Науменко та інші⁸.

Низка наступних урядових документів і стенограми засідань державних структур засвідчують, що члени Центральної Ради та їхні однодумці поза лаштунками українського передпарламенту достоту усвідомлювали важливість негайного вирішення окреслених завдань. Так, 10 липня (27 червня) 1917 р. було опубліковано «Декларацію Генерального Секретаріату», в якій визначалися питання, що потребували першочергового вирішення. Окрім іншого, у ній констатовалося «В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртуванню їх у професійні товариства»⁹.

Жваве обговорення «Декларації», котре тривало на засіданнях 5-ї сесії Центральної Ради 9-10 липня (26-27 червня), продемонструвало наявність схожих тенденцій у різних регіонах України, а спільною базою дискусії стала констатація факту нестачі педагогічних кадрів для нової української школи. Зокрема, З. Висоцький стверджував, що на Херсонщині «учительство денаціоналізоване», а його колега, директор Верхньодніпровської сільськогосподарської школи, науковець П. Тушкан поглибив думку до тези: «<...> На Катеринославщині завше проводилася спеціальна русифікація. Учителі призначалися завше великороси»¹⁰.

Окрім визнання невтішної ситуації з учительським забезпеченням школи депутати Центральної Ради робили висновки щодо потреби рішучих дій задля зламу існуючого status quo, тим більше в окремих випадках вчителі самі проявляли організаційну ініціативу, беручи участь в агітаційних заходах і збираючи гроші на «рідну справу». Мовознавець М. Любин-

⁶ Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах / Упоряд. В. Верстюк та ін. – К. : Наукова думка, 1996. – Том I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 128-129, 132; *Вінцовський Т.* З історії становлення української національної школи в Одесі в 1917 році // *Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти») : матеріали науково-практичної конференції.* Одеса : Друк, 2006. С. 77; Вільне життя. 1918. 2 квітня.

⁷ *Передерій І. Г.* Вказ. праця. С. 28.

⁸ Там само. С. 51-52.

⁹ Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. Том I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 159.

¹⁰ Там само. С. 128-129.

ський, апелюючи до поважної аудиторії, говорив: «<...> мушу зазначити, що в шкільній справі можна було б взяти більший темп». Його підтримав член Української трудової партії, одеський історик П. Клепацький, який наголосив на тому, що «Українізація шкіл повинна бути переведена негайно. Справа шкільна дуже важна; се альфа і омега автономії. Зараз вона надається найбільше до здійснення»¹¹.

Як зазначалося вище, наведена полеміка проходила в той час, коли Центральна Рада прийняла попередні рішення, спрямовані на перекваліфікацію учителів. Влітку 1917 р. у губернських центрах пройшли перші курси українознавства. У монографіях А. Боровика та І. Передерій подається теоретичне обґрунтування ролі таких курсів в реформуванні системи освіти, а у першій з них виділено окремий підрозділ¹², окреслена проблема була предметом дослідження і у наших попередніх розвідках¹³, тому в даній публікації немає потреби додатково звертатися до вказаної сюжетної лінії. Більшою мірою зосередимося на тих елементах практики втілення в життя прийнятих рішень, котрі не висвітлювалися у науковій літературі.

В межах Одеського повіту підготовчі заходи припали на весну 1917 р., коли Український керівничий комітет (УКК) вирішив делегувати до Києва декількох учителів на курси лекторів-інструкторів, які мали розпочати свою роботу 28 (15) травня. З цією метою УКК 24 (11) травня звернувся до попечителя Одеської шкільної округи з проханням про фінансування відрядження, виділивши асигнування обсягом не менше 900 крб. У відповіді на клопотання вказувалося на відсутність необхідних коштів та запізнілі терміни листування як з даною установою, так і з Міністерством освіти Росії, бо практика діловодства передбачає близько 2 тижнів на розгляд таких питань¹⁴.

Перші курси перекваліфікації вчителів пройшли в Одесі влітку 1917 р. з ініціативи Одеської учительської спілки (ОУС), котра розробила програму занять і взялася вирішувати питання матеріально-побутового забезпечення, посилаючись на байдужість офіційних кіл, незважаючи на те, що захід охопив педагогів одеського, ананьївського і тираспольського повітів. Першу фінансову допомогу організаторам надав УКК, виділивши 1000 крб. на видатки анонсового заходу з фондів земств та Міністерства фінансів, частина з яких пішла на закупівлю підручників і надання фінансової допомоги кожному з учителів в розмірі 40-50 крб.¹⁵ У цілому було акумульовано 5000 крб., наданих Міністерством освіти¹⁶.

У місцевій пресі доволі регулярно й оперативно оприлюднювалася відповідна інформація, зокрема йшлося про те, що курси мають відкритися 14 (1) липня й 16 (3) липня 1917 р¹⁷. На нашу думку дана колізія може пояснюватися організацією двох потоків курсів або для різних категорій учителів, або лекторів, адже у газеті «Херсонские губернские ведомости» повідомлялося про читання лекцій головою ОУС В. Чехівським на українських учительських курсах у червні 1917 р¹⁸.

Про важливість проведення курсів нагадав В. Чехівський і делегатам I-го Херсонського українського губернського з'їзду, який працював в Одесі протягом 11-14 липня (28 червня – 1 липня) 1917 р., а певну частину присутніх склали педагоги. У промові, присвяченій школі та просвіті в Україні, проголошеній 13 липня (30 червня), доповідач пропонував резолюцію, прийняту одностайно, у пунктах 2 і 3 якої йшлося, що з'їзд з першочергових завдань виділяє організацію курсів українознавства для освітян й видання підручників, а дані рішення мають стати обов'язковими для виконання: «<...> З'їзд вимагає, щоб шкільним урядом

¹¹ Там само. С. 129, 132.

¹² Боровик А. Вказ. праця. С. 154-172.

¹³ Вінцовський Т. Вказ. праця. С. 74-80.

¹⁴ Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2830, арк. 2, 4.

¹⁵ Українське слово. 1917. №7. С. 3-4.

¹⁶ Там само. №8. С. 13.

¹⁷ Одесский листок. 1917. 28 июня; Українське слово. 1917. №7. С. 4; №8. С. 13.

¹⁸ Херсонские губернские ведомости. 1917. 21 июня.

поставлено було за обов'язок прослухати курси українознавства всім тим учителям, що навчають дітей українського народу»¹⁹.

Отже курси для учителів відкрили свою роботу 16 (3) липня в анатомічній аудиторії Новоросійського (Одеського) університету за адресою вул. Ольгівська, 4. У пресі роз'яснювалася мета курсів (підготовка до шкільної та поза-шкільної просвітницької роботи серед українського населення) й орієнтований перелік дисциплін (історія, література, мова, політичне життя, соціально-економічні відносини, організаційна справа)²⁰.

На курси зголосилося 140 слухачів, котрим запропонували лекції з української мови (лектор – В. Мурський), української літератури (В. Чехівський, В. Мурський, П. Клепацький), історії України (В. Чехівський, П. Клепацький), географії України (Б. Комаров), права (С. Шелухин), історії політичної боротьби в Україні й у Галичині (В. Чехівський, В. Мурський), історії української політичної думки (М. Гордієвський), земельного питання (В. Голубович), історії української музики (В. Мурський), історії освіти в Україні (П. Клепацький), програми політичних партій (В. Чехівський, В. Голубович, П. Клепацький), українського мистецтва (Гаскевич). Тривалість навчання визначалася місячним терміном²¹.

Станом на сьогодні у відомих нам науковій літературі й джерелах не вдалося відшукати аналізу результатів організації перших курсів та його повноцінного персонального виміру, тому лише можна припускати про амбівалентну оцінку заходу, оскільки з одного боку вже з 1917/1918 навчального року в Одесі відкрили свої двері початкові школи з українською мовою навчання. А з іншого, В. Чехівський, виступаючи на засіданні II-го Всеукраїнського учительського з'їзду, який працював у Києві 24-25 (11-12) серпня 1917 р., повертаючись до теми курсів українознавства, вказав на те, що місцеві

земства та «інтернаціональне громадянство м. Одеси» вороже ставляться до українського руху, хоча про конкретні досягнення чи прорахунки на ниві підготовки учителів доповідач нічого не сказав²².

На думку І. Передерій одним з недоліків таких курсів було те, що вони дуже часто заполітизовувалися. Дослідниця насамперед посилялася на досвід Одеси, де крім загальноосвітніх дисциплін, читалися також лекції з історії політичної боротьби в Україні, земельного питання, програм політичних партій²³. Хоча, на нашу думку, мала місце інша мотивація організаторів курсів, спрямована на посилення загальної обізнаності педагогів у політичній ситуації, адже їм доводилося працювати в умовах серйозної конкуренції з боку тих політичних сил, котрі ставили під сумнів необхідність утвердження автономії України.

Необхідність подальшої перекваліфікації освітянських кадрів була настільки нагальною, що восени 1917 р. одеське товариство «Українська хата» анонсувало наступну чергу курсів, котрі мали розпочатися 1 жовтня й мати характер вечірніх занять. На них вже традиційно пропонували читати лекції з української мови, історії української літератури, історії та географії України. Лекторами залишалися В. Мурський, В. Чехівський, П. Клепацький і Б. Комаров²⁴. А при виконавчому комітеті Одеської української військової ради (ОУВР) було створено агітаційно-просвітницьку комісію (розташовувалася на вул. Тираспольська, 20), яка планувала організувати курси за програмою учительських, що дало б можливість військовим після демобілізації працювати у школах. Допомоги в реалізації проекту ОУВР просила у керівників ОУС, планувала залучити для читання лекцій педагогів і студентів, заснувати взірцеву школу грамоти²⁵. Наразі нам не вдалося знайти підтвердження реалізації пропонованих ідей, хоча у газеті «Рідний курінь» неодноразово нагадувалося чита-

¹⁹ Українське слово. 1917. №11. С. 9-11.

²⁰ Одесские новости. 1917. 2 июля.

²¹ Українське слово. 1917. №8. С. 13.

²² Боровик А. Вказ. праця. С. 159.

²³ Передерій І.Г. Вказ. праця. С. 52-53.

²⁴ Українське слово. 1917. №11. – С. 13; Рідний курінь. 1917. 25 вересня.

²⁵ Рідний курінь. 1917. 29 вересня.

чам про розробку даного напрямку діяльності ОУВР²⁶. Списки бажаючих відвідувати навчання формувалися щонайменше до листопада, а остаточно питання мало вирішитися 30 (17) листопада 1917 р. Існування гуртка вчителів-військових при ОУВР²⁷ дає підстави припустити про втілення в життя принаймні частини плану.

Практика короткотермінових вчительських курсів продовжувалася і надалі. Генеральна шкільна рада протягом березня – квітня 1918 р. розробила чітку програму наступних лекторських та вчительських курсів. Згідно з нею, курси для лекторів мали бути проведені у Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Катеринославі. На вчительських курсах передбачалося читання не тільки загальноосвітніх, але й психолого-педагогічних дисциплін (школознавство, принципи нової школи, психологія шкільного віку тощо). Крім того, заняття мали поділятися на лекційну й практичну частини. Наприклад, на українську мову виділяли 30 годин лекцій і 40 практичних вправ²⁸.

Як з'ясував А. Боровик, урядові структури ретельно підійшли до фінансової складової проведення курсів, у тому числі щодо місць й термінів проведення кваліфікаційних заходів, а також враховували логістичну доцільність. 22 квітня 1918 р. шкільна рада остаточно визначила, що курси для вчителів вищих початкових та середніх шкіл пройдуть з 10 червня по 10 липня 1918 р. у Києві, Харкові та Одесі, а з 15 липня по 15 серпня у Полтаві, Катеринославі й Вінниці. Курси для вчителів нижчих початкових шкіл мали пройти у 50 містах УНР. Загалом передбачалося проведення трьох типів курсів – лекторські, для учителів середніх і вищих початкових шкіл, для учителів нижчих початкових шкіл, а кожен слухач забезпечувався безкоштовним проживанням та допомогою у розмірі 100 крб. 24 квітня уповноваженою особою при Міністерстві народної освіти, яка відповідала за організацію системи пере-

підготовки учителів був призначений О. Музиченко²⁹.

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. Міністерство народної освіти не змінило обраної стратегії дій, радше навпаки, враховуючи недоліки проведення курсів у 1917 р., намагалося налагодити тісні стосунки з органами місцевого самоврядування для кращої взаємодії в організаційних питаннях. Першочергово відкриття лекторських курсів було призначено на 12 травня, для вчителів шкіл відповідно 10 і 14 червня. Але пізніше дату першого типу курсів змістили на 1 червня, що потягнуло за собою небезпеку зриву двох інших типів занять, оскільки там мали працювати сертифіковані лектори. Варто відзначити, що паралельно організовувалося навчання для учителів національних шкіл з неукраїнською мовою викладання. У Києві, Вінниці та Житомирі готувалися педагоги-поляки, а в Одесі й Києві – викладачі для єврейських навчальних закладів. Для останньої категорії уряд виділив 87700 крб.³⁰

А. Боровик у своєму дослідженні реконструює методичні рекомендації для різних категорій слухачів курсів. Наприклад, лекторам з української мови необхідно було надати допомогу у володінні навичками читання, письма та розмовної мови, тому на практичні заняття виділяли ліву частину годин – 35 з 55 загальних. Для цього виду занять дозволявся поділ груп на 6 осіб. А лекторам з історії України пропонувалося зосередитися на дискусійних питаннях минулого. Хоча для різних типів занять розроблялася різна структура програми, але в усіх випадках більша частина часу мала відводитися на українознавчі студії³¹.

В Одесі курси українознавства з певною корекцією розпочалися у визначені заздалегідь терміни. 10 червня 1918 р. почали свою роботу курси для учителів вищих початкових і середніх навчальних закладів, 12-13 червня мали розпочатися курси для лекторів з наявною вищою

²⁶ Там само. 22 жовтня, 19 листопада.

²⁷ Там само. 30 жовтня, 16 листопада.

²⁸ *Передерій І.Г.* Вказ. праця. С. 54.

²⁹ *Боровик А.* Вказ. праця. С. 161-162.

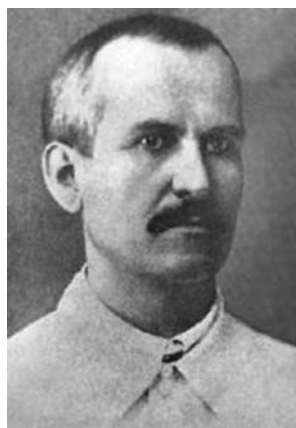
³⁰ Там само. С. 162-163, 165.

³¹ Там само. С. 166-167.

освітою (ще 7 червня достеменно не була відома точна дата навчання для лекторів, адже недоукомплектованою залишалася група слухачів³²), а 14 червня – для педагогів нижчих початкових шкіл. На перших з них анонсувалися лекції київської (Є. Тимченко, О. Музиченко, К. Широцький, В. Чехівський) та одеської (М. Гордієвський, С. Вілінський, П. Потапов) професури, провідних фахівців міста у галузі українознавства Б. Комарова, П. Клепацького, М. Слабченка і В. Мурського³³.

Таким чином, 10 червня 1918 р. у залі великої аудиторії медичного факультету Новоросійського (Одеського) університету на вулиці Ольгівській, 4, прикрашеній у національному стилі з портретом Т. Шевченка і бюстом М. Гоголя, було відкрито курси українознавства. В урочистостях взяли участь голова комісаріату освіти Б. Комаров, чиновник комісаріату В. Лащенко, приват-доцент університету П. Клепацький, президія ОУС на чолі зі М. Слабченком та її члени, лектори М. Гордієвський та В. Мурський. Відкрив захід Б. Комаров, який зупинився на досвіді проведення аналогічних курсів минулого року й умовах цьогорічного навчання, значенні існування української школи. Від учительської спілки слово взяв М. Слабченко, а від відділу позашкільної освіти В. Мурський, який оперував прикладом галицької інтелігенції у боротьбі за долю України. Останній цілком слушно назвав вчительство найповажнішою частиною української інтелігенції, наголосивши на тому, що воно «мусить взяти на себе велику частину тієї роботи, яку зобов'язана зробити інтелігенція будь якого народу». Також звернулися до присутніх досвідчений педагог К. Іващенко, котрий представляв не одеську частину освітян, і М. Гордієвський³⁴.

Відкриття курсів супроводжувалося публікацією на першій шпальті одеської газети «Вільне життя» передовиці «Курси для учителів по українознавству» авторства Павловича (П. Клепацького). У ній фаховий історик доступно розтлумачував різницю між трьома типами курсів.

Володимир Чехівський

Богдан Комаров

Так, він пояснював, що лекторські курси призначаються для тих учителів з вищою освітою, котрі уже достатньо обізнані з українським питанням і потребують лише деяких додаткових знань, щоб виступити вчителями на повітових курсах другої черги для учителів початкових шкіл. Характер занять зі слухачами цієї категорії П. Клепацький визначав як «семінарійний», себто «по вказівкам сього провідника курсисти мають скласти власні реферати на відповідні теми і читати їх перед своїми товаришами». Курси для учителів вищих початкових й середніх шкіл мали відрізнятися від попередніх як характером навчання, так і обсягом. Зокрема, наголос робився на лекціях, з розширеним обсягом дисциплін. Нарешті курси для учителів нижчих початкових шкіл автор статті визначав як підготовчий до праці в українській школі. Прикметно, що вони розраховувалися й на педагогів неукраїнських шкіл, які мали орієнтуватися в «українських питаннях»³⁵.

14 червня 1918 р. та сама аудиторія відкрила свої двері для нового потоку слухачів. Окрім Б. Комарова курсистів вітав представник губернського комісаріату М. Хвіст, висловивши думки щодо ролі народної школи в Українській державі. М. Слабченко у своїй промові виголосив тези про громадське виховання на основі вчення Л. Фейєрбаха³⁶. П. Клепацький прочитав курс з методики викладання та виховання в народних

³² Вільне життя. 1918. 7 червня.

³³ Молодая Украина. 1918. 6 юнія, 7 юнія, 8 юнія.

³⁴ Молодая Украина. 1918. 11 юнія; Вільне життя. 1918. 11 червня.

³⁵ Вільне життя. 1918. 11 червня.

³⁶ Молодая Украина. 1918. 15 юнія.

школах, про що детальніше йдеться у розвідці О. Музичка³⁷.

Графік занять на курсах для учителів вищих початкових і середніх шкіл оприлюднила місцева преса, він підтверджується й звітною документацією. Протягом місяця слухачі мали відвідувати навчальні аудиторії з 9.00 до 13.30 і після перерви з 17.00 до 19.30. Розселення учителів відбувалося за гендерною ознакою. Чоловіки отримали кімнати в приміщенні духовної школи по вул. Зовнішній, 74, а жінки в Інституті благородних дівчат, за адресою вул. Зовнішня, 34³⁸. Незабаром у часописі резюмувалося, що більшість слухачів поставилися до курсів дуже поважно та брали діяльну участь у навчальному процесі, який закінчився 11 липня лекцією В. Мурського. Після чого були прощальні слова лекторів і слухачів, учасники заспівали «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт»³⁹.

Про перебіг курсів українознавства в Одесі, їхнє урочисте закінчення та результати можна також зробити проміжні висновки на основі звітів завідувачів курсів. Керівник підготовки учителів вищих початкових і середніх шкіл В. Ярема доповідав 18 серпня 1918 р. на засіданні ОУС⁴⁰. Він повідомляв, що до складу курсистів записалося 345 осіб, але 50 з них так і не з'явилися на заняття. Із 295 слухачів 155 були учителями середніх шкіл, 87 – вищих початкових шкіл та 53 – вільні слухачі. Місцевих було 228 осіб й 67 – з інших повітів. Навчальні заняття проходили щодня по 8 годин, окрім вихідних і святкових днів. Разом з екскурсіями витратили 180 годин навчального часу, найбільше на практичний курс української мови (25 лекцій) та наукову граматику з методики української мови (20 лек-

цій), обидві вів В. Мурський. Варто відзначити й екскурсію до музею Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС) під керівництвом проф. Б. Варнеке⁴¹.

Але не всі слухачі виконали навчальний план у більш-менш повному обсязі, тому не могли отримати відповідне свідоцтво. За рішенням комісаріату Одеської шкільної округи лише 205 осіб стали власниками бажаного документа, бо були присутні на 2/3 годин навчальних занять. До звіту увійшли й фінансові затрати, котрі становили 27214 крб. 70 коп., з них на оплату праці лекторам виділили 5400 крб., на матеріальну допомогу курсантам – 19400 крб⁴². У межах обговорення звіту констатувався факт, що міська управа відмовилася надати субсидію для курсів⁴³.

Завершення курсів українознавства для учителів нижчих початкових шкіл припало на 18 липня 1918 р., що подавалося як свято на яке прибули І. Луценко разом з губернським комісаром освіти А. Роццахівським і повітовим комісаром освіти М. Захаржевським. У привітальній промові перший з них сказав, що найсильнішим народом є той, хто досяг високого рівня розвитку культури, а задля цього «потрібен добрий вчитель»⁴⁴. У ході декламації віршів, хорového виконання «Заповіту» та гімну, виголошених промов і подяк, на думку одного з освітян С. Вітера, викристалізувалася думка, що потреба плекати українську школу не лише згуртувала усіх педагогів, а й сформувала національну ідею⁴⁵.

Репрезентативним джерелом є звіт завідувача цього типу курсів, учителя 1-ї вищої початкової школи Одеси С. Вітера, побудованого за схемою, яку зустрічаємо у попередньому

³⁷ Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. : монографія / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.]; відп. ред. В. М. Хмарський. Одеса : ТЕС, 2011. С. 208.

³⁸ Вільне життя. 1918. 9 червня; Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 36, 107, 107 зв.

³⁹ Вільне життя. 1918. 9 липня, 12 липня; Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 37.

⁴⁰ Вільне життя. 1918. 21 серпня.

⁴¹ Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 107.

⁴² Боровик А. Вказ. праця. С. 167.

⁴³ Вільне життя. 1918. 21 серпня.

⁴⁴ Вільне життя. 1918. 19 липня; Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 111.

⁴⁵ Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 145, 145 зв.

звітному документі. Насамперед він повідомляв про серйозні організаційні труднощі, пов'язані з бездіяльністю першого завідувача курсами Чердацького, який не зміг підготувати належним чином реалізацію проекту, відтак за три дні до початку навчання довелося вирішувати левову частину питань. За його словами, бажаючих підвищити педагогічну кваліфікацію виявилось 232 особи, котрих розділили на дві категорії – дійсні (ті, хто займав учительські посади, 194 особи) та вільні (38 осіб) слухачі. Втім, далеко не усі з них відвідували лекції, тому свідоцтва отримали 158 курсистів, здебільшого дійсні слухачі – 138 осіб, та вільні – 20 осіб. Перша категорія отримала державну допомогу в розмірі 100 крб. кожен. А загальна сума фінансових затрат становила 19704 крб. 40 коп⁴⁶.

Важливим елементом звіту став аналіз розподілу освітян за гендерною і географічною ознаками, хоча й з певними математичними похибками, адже за даними, поданими у таблиці нижче, загальна кількість слухачів мала бути не 232 особи, а 222, а виданих свідоцтв 157, хоча у текстовому звіті знаходимо 158 прізвищ. 3-поміж курсистів домінували жінки – 163 записалося і 111 пройшли навчання, чоловіків відповідно 59 – 47⁴⁷. Хоча дана пропорція засвідчує більшу дисциплінованість чоловіків-педагогів, з яких лише 12 не відвідували заняття. Втім це може мати й прозаїчніше пояснення, пов'язане з виконанням побутових справ жіночою частиною соціуму.

Прикметно, що більше половини курсистів (59%) працювали в Одесі, що пояснюється як чисельністю населення найбільшого міста Південної України, відповідно й кількістю шкіл, так і логістичними зручностями. Адже у виділених приміщеннях за адресами вул. Зовнішня, 34 та Зовнішня, 32 (їдальня 2-ї дівочої школи) оселилося лише 10 жінок і 2 чоловіків. Решта приїжджих мали в Одесі родичів, котрі надали їм своє помешкання⁴⁸. Останній чинник загалом міг суттєво впливати на формування контингенту курсистів.

№	Територіально-адміністративна одиниця	Записалися	Отримали свідоцтво
1	Одеса	130	81
2	Херсонська губернія	61	51
2.1	<i>Одеський повіт</i>	44	38
2.2	<i>Єлисаветградський повіт</i>	8	5
2.3	<i>Ананьївський повіт</i>	6	6
2.4	<i>Тираспольський повіт</i>	3	2
3	Подільська губернія	9	7
4	Холмська губернія	7	5
5	Київська губернія	5	5
6	Бессарабська губернія	3	3
7	Волинська губернія	2	2
8	Гродненська губернія	2	2
9	Таврійська губернія	1	1
10	Чернігівська губернія	1	0
11	Варшавська губернія	1	1

Поданий у звіті перелік лекторів частково співпадав з тим, який подавався вище. Це були П. Клепацький, С. Вілінський, Б. Комаров, Д. Бузько, а також К. Іващенко, С. Локрієнко, В. Герасименко, А. Шаравська, В. Крижанівський, О. Агура, О. Погибко, Кушнір. До навчального плану увійшли відвідини музею ОТІС й екскурсії за межі міста для ознайомлення з різними видами успішних господарств. За словами С. Вітера попри брак лекторів найбільший інтерес викликали дисципліни з українознавства (мова, історія та інші). Дисонансом виглядало читання частини лекцій російською мовою, передусім з не українознавчих студій, оскільки не усі викладачі вільно володіли українською⁴⁹.

⁴⁶ Там само, арк. 140, 141 зв., 145, 145 зв.

⁴⁷ Там само, арк. 141 зв.-142.

⁴⁸ Там само, арк. 142.

⁴⁹ Там само, арк. 141-141 зв.

На цей та інші факти звернув увагу невідомий автор, прихований за псевдо Цікавий, котрий надіслав до редакції «Вільного життя» листа, в якому розкритикував окремі аспекти перекваліфікації освітян. Він стверджував, що не був постійним слухачем (*не вказував яких саме курсів – Т. В.*), відтак орієнтувався в оцінках не лише на основі своїх дискретних вражень, але й на словах колег по навчанню. Аноніма передусім не влаштовувала виділена сума коштів на кожну особу, бо отриманих 100 крб. на його думку не вистачало на купівлю підручників і журналів, проїзд у трамваї, попри обіцяне безкоштовне переміщення містом, тощо⁵⁰. Частково дана інформація підтверджується звітом В. Яреми, де теж констатувався факт дорожнечі на товари першої необхідності, хоча він наполягав, що продаж українських книг та газет здійснювався за зниженими цінами⁵¹.

Видані комісаріатом Одеської шкільної округи свідоцтва залишаються цінним джерелом для з'ясування окремих аспектів організації підготовки педагогів. У переліку осіб, котрі стали власниками відповідних документів, знаходимо доволі відомих в Одесі та поза її межами діячів культури. Зокрема, йдеться про Федора Михайловича Панченка-Чаленка (випускник історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету), Анастасію Костянтинівну Шаравську (членкиня музично-драматичного гуртка «Українська хата» в Одесі), Миколу Полікарповича Ковальчука (учитель Одеської гімназії М.С. Панченка, брат голови Одеської української міської ради (ОУМР), педагога Леонтія Ковальчука), Назарія Івановича Букатевича (голова педагогічної ради Седлецької жіночої гімназії, майбутній вчений-етнограф і філолог, викладач одеських вишів), Всеволода Миколайовича Крижановського (учитель російської літератури в одеських гімназіях), Василя Олександровича Чудновцева (учитель Одеської чоловічої гімназії В.І. Малярова), Володимира

Яковича Герасименка (випускник Миколаївського учительського інституту, майбутній професор літературознавства, репресований більшовицькою владою), Костянтина Опанасовича Бачинського (учитель російської мови та літератури гімназії Ю. Шилейко – М. Ріхтер), Арсенія Парфеновича Ключка (делегований ОУС) та інших⁵².

Отримані свідоцтва та діловодна документація коригують дату(и) відкриття курсів для лекторів, які ймовірно працювали двома або навіть трьома потоками. Перший з них протягом 18 червня – 17 липня 1918 р. (*при цьому документи датувалися 16 липня – Т. В.*), а їхні кваліфікаційні програми готувалися за трьома напрямками в однаковій пропорції – історія України, географія України, українська література⁵³. Другий потік датувався 30 червня – 17 липня 1918 р. й розраховувався на фахівців з української мови. Завідувачем лекторського типу курсів був В. Крижановський⁵⁴.

Лист до губернського комісаріату Катеринославщини від своїх одеських колег дає підстави вважати, що з 15 червня по 15 липня в Одесі готувалися лектори на курси для вчителів початкових шкіл. А 21 липня 1918 р. мала розпочатися підготовка лекторів у тому числі для сусідньої адміністративної одиниці⁵⁵. Загалом даний аспект проблеми потребує подальшого вивчення і насамперед уточнення хронологічних рамок проведення цього типу курсів.

Міркуємо, що курси, організовані Міністерством народної освіти, не повною мірою охопили усіх бажаючих долучитися до поступу української школи, або принаймні отримати перспективне свідоцтво, бо протягом липня 1918 р. до комісаріату Одеської шкільної округи надходили листи з проханням записатися на навчання навіть тоді, коли лекції вже читалися. Відтак комісар рекомендував прохачам долучитися до процесу перекваліфікації в інших містах, зокрема, Катеринославі, де такі курси відкривалися 23 липня⁵⁶.

⁵⁰ Вільне життя. 1918. 9 липня.

⁵¹ Держархів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2843, арк. 107 зв.

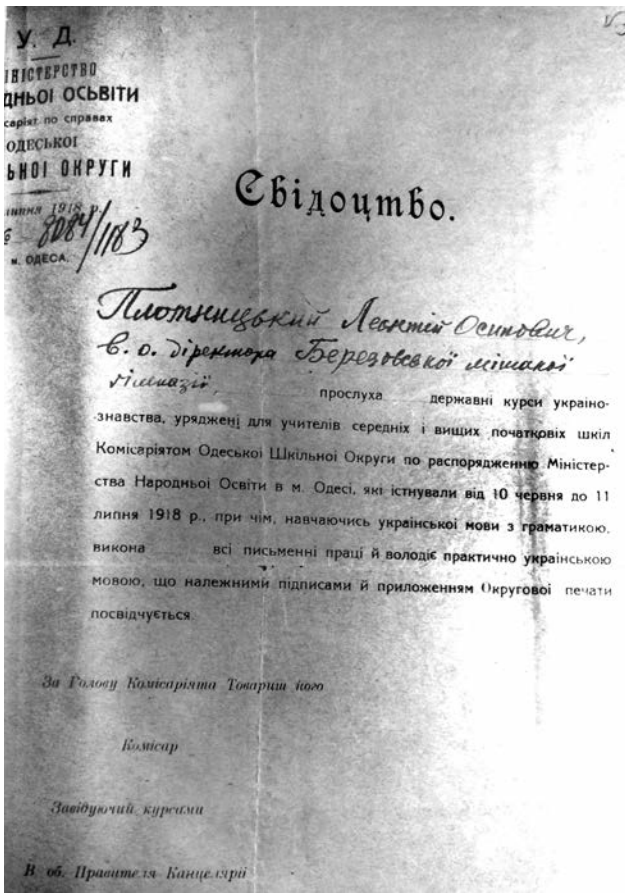
⁵² Там само, арк. 3, 12, 14-19, 143 зв.

⁵³ Там само, арк. 1-20.

⁵⁴ Там само, арк. 21.

⁵⁵ Там само, арк. 51.

⁵⁶ Там само, арк. 33.

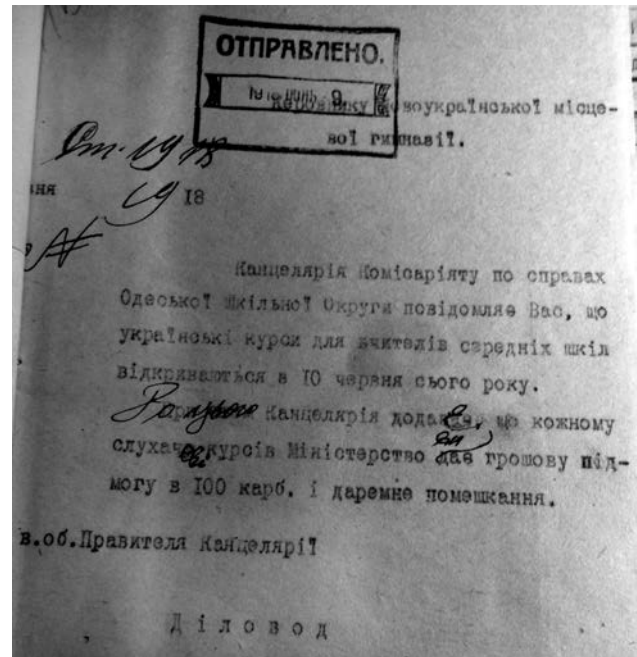
Свідоцтво слухача курсів
Леонтія Плотницького
(документ зберігається в Державному архіві
Одеської області)

Втім у липні 1918 р. наступна черга курсів з українознавства відкрилася й в Одесі. Необхідність у подальшій підготовці кадрів для нижчих початкових шкіл змусила ОУС оголосити про початок роботи курсів українознавства 23 липня 1918 р. Проте у перебігу підготовки до заходу розпорядженням губернського комісара освіти Херсонщини А. Рошахівського заняття перенесли до Миколаєва, посилаючись на хлібну кризу в найбільшому місті Українського Причорномор'я⁵⁷. Продовольчі труднощі не вплинули на ентузіазм ініціаторів підготовки педагогів, тому за тиждень ОУС підтвердила бажання посадити за парти групу освітян початкової школи, які б займалися паралельно з колегами по Миколаєву. Цього разу фінансову

⁵⁷ Вільне життя. – 1918. – 9 липня, 17 липня, 24 липня.

⁵⁸ Там само. – 24 липня, 25 липня.

⁵⁹ Там само. 30 липня.

Розпорядження місцевої адміністрації
щодо відкриття курсів та матеріального
забезпечення слухачів
(документ зберігається в Державному архіві
Одеської області)

підтримку обіцяв надати шкільний відділ міської управи⁵⁸.

28 липня, напередодні відкриття заходу, відбулося велике учительське віче, найімовірніше організоване ОУМР, оскільки одним з головних ораторів став голова організації П. Климович. Окрім нього присутніх вітали А. Рошахівський, Д. Бузько, М. Хвіст, Е. Темницький, В. Мурський, представник білоруської ради, а головним лейтмотивом свята стала усталена думка про непересічну роль школи в житті українського народу. На завершення виступів доповідачі поділилися з присутніми інформацією про відкриття в Одесі з нового навчального року двох українських гімназій – для хлопців і дівчат⁵⁹.

Початок навчання педагогів нижчих початкових шкіл було призначено на 29 липня 1918 р., а коло лекторів розширювалося за рахунок Д. Бузька (граматика і правопис) й І. Луценка (географія України), зі збереженням попереднього кадрового потенціалу – В. Мурського

(граматика і правопис), Б. Комарова (географія України), М. Слабченка й П. Клепацького (історія України)⁶⁰. Курси знову відкрив Б. Комаров, який у вступній промові зазначив, що робота профільного міністерства продовжується тим шляхом, який намітила Центральна Рада, навіть незважаючи на зміну влади. Він закликав до активної праці і сам прочитав цикл лекцій з географії України для вчителів початкових шкіл⁶¹.

Часопис «Вільне життя», який регулярно висвітлював освітянську проблематику, повідомляв що курси українознавства, організовані ОУС для педагогів нижчих початкових шкіл, викликали великий інтерес. На них записалося понад 200 слухачів, у тому числі вчителі вищих початкових і середніх шкіл, а навчання триватиме не три, а чотири тижня. Прикметно, що до канцелярії й після 29 липня надходили запити щодо третьої хвили перекваліфікації педагогів, але цього разу ОУС не планувала продовжувати таку практику⁶². Урочисте закриття навчання (завідувачем курсів був Комарецький) відбулося 24 серпня 1918 р. вже за звичним сценарієм, до чого додалося декламування власних віршів одним зі слухачів⁶³.

Особливістю 1918 р. стало також проведення неурядових курсів з українознавства, котрі ініціювала просвітницька секція ОУМР. Вони розпочали свою роботу 3 червня у приміщенні залізничної «Просвіти» (вул. 19 лютого (тепер Б. Хмельницького – Т. В.), 53) та по вулиці Інститутській (тепер В. Дідріхсона – Т. В.), охопивши загалом близько 100 осіб. Першу лекцію з історії української культури прочитав секретар ОУМР А. Миколук. Його почин підтримали М. Іскімчі (політична економія), Писаренко (історія української літератури), Янчевський (історія робітничого законодавства), А. Клочко (історія України) і Б. Божовський («про Небо і

Землю»). Головою комісії з проведення курсів був Ф. Шульга⁶⁴. Мали місце курси для канцеляристів одеської міліції, де викладали українці-офіцери австро-угорського війська⁶⁵, залізничників⁶⁶.

Окреслена тенденція, спровокована викликами революційної епохи, де українська мова отримувала перспективи проникнути у всі сфери державного життя, сприяла й спробам комерціалізації навчання з українознавчих дисциплін. Так, колегія лекторів-інструкторів відділу губерньського комісара освіти Херсонщини по Одеській окрузі анонсувала платні вечірні курси з українознавства для мешканців міста, пояснюючи свій намір державними вимогами та «інтересом зацікавлених кіл громадянства». Структура курсів загалом залишалася сталою, для чотирьох предметів передбачалося виділити 70 лекційних астрономічних годин, з них найбільше на теоретичний курс української мови (32 лекції), а найменше з географії України (3 лекції). Плата за навчання фіксувалася у розмірі 25 крб., а самі заняття мали проходити у приміщенні 1-ї вищої початкової школи (вул. Старопортофранківська)⁶⁷.

Втім гучні заяви про державні інтереси очевидно розбилися об мур байдужості міського населення, котре не поспішало витратити кошти на справу, яка не завжди видавалася конче потрібною. Якщо у першочергових намірах лекторів-інструкторів фігурувала дата відкриття шеститижневих курсів 29 липня 1918 р., то незабаром вона переносилася на 4 серпня, а наступні рекламні оголошення свідчили, що вони не розпочали свою роботу до початку вересня. Навіть попри відсутність згадок про плату за навчання⁶⁸.

Курси українознавства в Одесі проводилися й у 1919 р., коли місто перебувало під владою

⁶⁰ Там само. 28 липня.

⁶¹ Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. – С. 220.

⁶² Вільне життя. 1918. 11 серпня.

⁶³ Там само. 25 серпня.

⁶⁴ Молодая Украина. 1918. 4 июня, 5 июня.

⁶⁵ Вільне життя. 1918. 7 червня.

⁶⁶ Там само. 9 липня.

⁶⁷ Там само. 31 липня.

⁶⁸ Там само. 31 липня, 24 серпня, 8 вересня.

денікінців, тому вони ініціювалися без підтримки з боку уряду другої УНР. Газета «Нові шляхи» повідомляла, що 23 березня в школі ім. І. Стешенка відбулося відкриття таких курсів, найімовірніше за підтримки ОУМР, яка й надалі опікувалася україномовною освітою в місті. З привітальним словом виступили М. Слабченко, В. Чудновцев, о. Микита (О. Кожин), К. Іващенко, професор Київського університету Ф. Сушицький. Кількість слухачів була значно меншою за попередні роки, лише декілька десятків осіб⁶⁹, що пояснюється несприятливими суспільно-політичними подіями, адже білогвардійський режим ставив під сумнів доцільність надання освітніх послуг українською мовою.

Таким чином, наявна джерельна база дозволяє реконструювати підготовку і проведення курсів українознавства в Одесі протягом 1917-1919 рр., а головними носіями інформації є звітні документи та дописи в періодичній пресі, яка регулярно доносила читачам новини щодо окресленого кола питань. Сказане стосується і україномовних, і російськомовних газет Одеси, які пильно стежили за підготовкою до переходу шкільного навчання на українську мову викладання.

Метою проведення такого типу занять була перекваліфікація педагогів задля поступового перетворення школи на національну шляхом або відкриття нових закладів, або перепрофілювання існуючих, оскільки в українському політичному середовищі існувало глибоке переконання вагомої ролі школи в житті суспільства. Одеса, як один з головних науково-освітніх центрів України, стала базовим містом підготовки викладачів у південному регіоні, а місцеві активісти, згуртовані навколо Одеської учительської спілки, заходилися втілювати ви-

значені завдання вже влітку 1917 р., позаяк прагнули підготувати вчителів до початку 1917/1918 н. р.

Протягом 1917-1919 рр. в Одесі пройшла ціла низка подібних курсів, які мали як урядовий, так і неурядовий характер, себто ініціювалися місцевими організаціями та професійними установами, вочевидь інколи з бажанням отримати фінансовий зиск. Найбільш масштабними стали навчання літа 1918 р. до яких була залучена київська і одеська професура, найбільш фахові освітяни Одеси. Під час їхнього проведення перекваліфікацію пройшли викладачі усіх типів шкіл, а їх загальна кількість обраховується у межах не менше 800 осіб. Пропонована цифра є дуже умовною і наразі не підлягає точнішій верифікації.

Кадровий потенціал організаторів курсів та лекторів формувався за рахунок досвідчених педагогів та громадських діячів, з-поміж яких варто насамперед виділити В. Чехівського, М. Слабченка, П. Клепацького, М. Гордієвського, Б. Комарова, В. Мурського, К. Іващенко та інших. Їхня ініціатива знайшла позитивний відгук у тій частині освітянського середовища, котре підтримувало політику українських урядів в напрямку шкільної реформи, тому здебільшого ретельно виконували навчальну програму. Дії педагогів розширювали визначені міністерськими документами рамки участі в курсах. В окремих випадках не усі бажані отримали можливість долучитися до своїх колег-курсистів і повинні були шукати альтернативні варіанти за межами Одеси, наприклад, у Миколаєві чи Катеринославі. Прикметно, що слухачами курсів були педагоги, які залишили помітний слід в науковому й освітньому житті регіону – В. Чудновцев, К. Бачинський, А. Клочко, Н. Букатевич та інші.

References

- Ahafonova N. V., (1998) Stanovlennya nacionalnoi systemy osvity v Ukrayini: 1917-1920 rr.: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 «istoriya Ukrainy»; Odesk. der. un-t. – Odesa, 1998. – 18 s. [In Ukrainian].
- Borovyk, A. (2008). Ukrainizaciya zahal'noosvitnikh shkil za chasiv vyboruvannya derzhavnosti (1917-1920 rr.). – Chernihiv: KP vydavnytvo «Chernihivs'ki oberehy», 368 p. [In Ukrainian].
- Vil'ne zhyttya (Odesa). – 1918. [In Ukrainian].
- Vintskovs'kyi, T. (2006). Z istorii stanovlennya ukrains'koyi nacional'noyi shkoly v Odesi v 1917 roci // Odes'ka «Prosvita»: mynule, suchasne y maibutnie (do 100-richchya Odes'koyi «Prosvity»): materially

⁶⁹ Нові шляхи. 1919. 25 березня, 28 березня.

naukovo-praktychnoyi konferenciyi. – Odesa: Druk, P. 74-80. [In Ukrainian].

Man'kivs'ka, T.O. (2012) Ukrainizaciya shkil I vchytel'stvo na Slobozhanshchyni u 1917-1918 rokakh // Nauka. Relihiya. Suspil'stvo, №4, p. 41-45. [In Ukrainian].

Matviyenko, N. (2013) Osvitnya polityka ukrain-s'kykh uryadiv v revoliuciyni chasy (1917-1920 rr.): novitnya istoriografiya // Etnichna istoriya narodiv Evropy. – K., vyp. 39, p. 145-148. [In Ukrainian].

Molodaya Ukrayna (Odesa). – 1918. [In Russian].

Muzychko, O. (2015) Pivdenna vis' Sobornosti: nacyetvorchi procesy v Ukrayins'komu Prychornomor'yi (kinec' XIX – persha polovyna XX st.). – Odesa, 360 p. [In Ukrainian].

Novi shlyakhy (Odesa). – 1919. [In Ukrainian].

Odesskiye novosti. – 1917-1918. [In Russian].

Odesskiy listok. – 1917-1918. [In Russian].

Pakhomenkov, Y.H. (2017) Ukrains'kyi osvitniy proces u 1917-1918 rr. Na Podniprov'yi (do istorii per-

shoyi ukrainizacii) [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1635/27.pdf?sequence=1> (27.09.2017). [In Ukrainian].

Perederiy, I.H. (2009) Rozbudova nacional'noyi systemy osvity v Ukraini za doby Central'noyi Rady: istorychnyi aspekt. – Poltava : vyd-vo PoltNTU, 160 p. [In Ukrainian].

Ridnyi kurin' (Odesa). – 1917. [In Ukrainian].

Ukrains'ka Central'na Rada: dokumenty i materialy u dvokh tomakh / Uporyad. V. Verstyuk ta in. – K. : Naukova dumka, 1996. – Tom I. 4 bereznaya – 9 hrudnya 1917 r. – 586 p. [In Ukrainian].

Ukrains'ke slovo (Odesa). – 1917. [In Ukrainian].

Khersonskiye gubernskiye vedomosti. – 1917. [In Russian].

Chornomors'ka khvylya Ukrains'koyi revoliucii: providnyky nacional'noho rukhu v Odesi u 1917 – 1920 rr.: monografiya / Vintskovs'kyi T. S., Muzychko O. E., Khmars'kyi V. M. [ta in.]; vidp. red. V. M. Khmars'kyi. – Odesa, 586 p. [In Ukrainian].